

Долото

Леся Храплива-Щур

— Грицьку!

— Так, прошу отця капеляна!

— Чи не міг би ти, хлопче, назбирати ялівцю?

Завтра празник, а я ось побачив, що сухого кадила на завтра ще стане, а потім уже ні.

— Наказ! — Грицько стукає закаблуками правдивих вояцьких чобіт, тільки шитих на його міру. І вже його нема, а капелян провожає усмішкою метку постать поміж деревами.

Грицько біжить, Грицько дреться вгору, повними пригорщами нагортає пахучих ягідок у свою петлюрівку з крильцями. І сміється. До ягідок, до косих променів сонця, до мовчазних ялиць і до того, як завтра всі повстанці стануть лавами в чотирикутник ... А престіл буде у хмарі кадила, і він, Грицько, прислужуватиме отцеві. Ніхто інший з цілої сотні, тільки він!

Як чудово гнатися згори вниз! Стрілою перелетів понад одну яму, переплигнув оброслий мохом виверт. Пружаться м'язи, земля втікає з-під ніг. І Грицько хотів би ще й кричати, кричати на ціле горло, тільки ж цього не вільно! Командир на вишколі виразно це казав!

Гоп! Ще один камінь за ним!

Він, Грицько, проходить вишкіл разом із усіма повстанцями, з дорослими! Бебевх! Трохи не розгубив ялівцю!... Ну, хіба ж не має чим радіти?!

Ще далеко перед землянками перехоплює Грицька чотовий Байрак.

— А тебе, малий, куди носило?

— Зголошую: стрілець Грицько ходив по ялівець для отця капеляна! І зголошую: не малий! На другий рік, на Покрови буде мені шістнадцять!

— Ну добре, ти великий, а вірш вивчив?

— Так, друже чотовий!

— То ходи, там хочуть послухати!

Грицька оточують повстанці. В нього на лиці червоні плями, а непослушна чуприна розтрясається до-решти:

"О вірте, всі межі земного: впадуть,

Як серце заміниш у сурму.

Найвищі бо вежі духовости ждуть

Твойого шаленого штурму..."

Грицько червоніє щораз густіше і розмахує на всі боки руками. Він не знає так певно, що за вежі, але на всякий штурм він піде, хай би лиш друг командир наказав! Тоді він— зараз!... — Славно, хлопче! — поплескують його по плечах повстанці. Грицькові хочеться сказати їм, що йому на душі дуже гарно, що він із ними всюди, але

замість того втікає і ховається під піддашшя, де дядько Семен, його долота і дереворити. Грицькові страх багато діла: без нього ніщо не може обійтися!

Сам дядько не міг би нічого вдіяти, якби, так Грицько не роздобував йому грушкових дощечок, не робив відбиток на прасі... І сьогодні ось дядько має покінчити одну летючку; може ще буде час. зробити хоч кілька відбиток! Ніч,, здається, буде темна, можна буде розліпити в селі. Може навіть йому дозволять це зробити? Раз же ходив — ох, це робота! Чубарики десь хроплять у перинах, а ти їм просто на двері міліції, МГБ, сільради: "Людей у ярма запрягли!" А до того ще дядько Семен і нарисовував, як такий москалице запряг двоє людей до воза! Але серце радувалося!

— Здорові, дядьку! — кричить ще набігу.

Тихо.

— Дядьку, а коли можна буде починати відбивати?

Дядько глядить вовком і знов ні слова. Грицькові сльози в очах, уже на кінчиках вій, хоч вояк ніколи не плаче! Може чим образив дядька?

— Дядьку, що сталося? Від рідні вістка?

Бо Грицько знає, що коли хто дістане вістку рід рідні, то звичайно або вивезені, або таки на місці... Тоді до такого і не приступай! Про це Грицько переконався вже не раз, але чому це так, не варто й питати, і так ніхто не скаже! Він, Грицько, рідню ледве пам'ятає. Його рідня — чотовий Байрак, отець капелян, друг командир (тільки, будь ласка, не зв'язкова Ластівка!), а вже найбільше — дядько Семен... Але дядько ось чогось сердитий ...

— Від рідні?! Ще чого? На, поглянь, то будеш знати!

Грицько кам'яніє: у руках у дядька — долото. Не долото, а ручка з обламаним куском металу... Зламалося?!

І Грицько вже все розуміє. Бо він знає всі дядькові долота, від найгрубшого до того найменшого — тонесенького, мов шило. Ним дядько викінчує роботу, такі тонесенькі рисочки, що Грицько ледве уміє їх помітити. Тоді дядько дуже радий, але говорити тоді до нього не вільно. І це ж воно зламалося!

Грицька давить у горлі: він мусить щось сказати, а то дядько подумає, що йому байдуже!

— Дядьку, хіба ж не можна ... без нього ... — каже і зараз аж злякався того, що сказав...

— Без нього?! Певно, що можна! І сокирою теж можна! Ти розумієш, Грицьку, що для мистця випускати у світ отаку-о невикінчену, партацьку роботу, то гірше смерті. Маєш задум, то на те, щоб перевести його в життя, а тут тобі — о! Переводи не знати чим та як!?

Грицько радий, що дядько хоч розговорився.

Все ж легше! Тільки він кожним волокном свого "я" відчуває, що треба щось сказати, щось зробити, що це не по-повстанському отак стояти і нічого ...

— Дядьку, я дістану вам долото!

— Таке дістанеш? Долота на ялицях не ростуть! Оцю касету вистарав був мені мій

друг аж із Парижу; тепер таких взагалі нема! А ти ... Диви, який розумний знайшовся?

...

Грицькові дуже боляче, а тут ще й навинувся Остряниця:

— Грицьку, ти хіба забув? Сьогодні твоє чергування в командира!

От тобі й на! Хіба ж можна було так забути? Грицько — і забув! Вихром женеться в командирову землянку. Серце роз'їдає сором, а Грицько наперекір усьому гукає в думці, що стало сил:

— І таки дістану, дістану, дістану!

А в землянці — години лиха! — за машиною сидить Ластівка. Ого, вже повернулася з розвідки! Грицько не вміє сказати, за що він її не любить. Але не любить і то дуже. Сосни не любить, Катрі не любить, але Ластівки — то вже найбільше. Хіба ж годиться, щоб такі-о, жінки, в спідницях, і були повстанцями? Як командир, як Байрак і навіть як дядько Семен! Грицько такий гордий, і що він повстанець, ну й маєш; ці баби теж повстанці! Сам командир їм каже "подруго"! Ще хоч Катря вміє так цікаво розказувати, що всі слухають радо, а Сосна ціляє з пістолі, можна сказати, не гірше Грицька, але Ластівка? Така суха, поламана, завжди чогось нахмарена...

І навіть командира немає, отже Грицько буде сидіти сам із Ластівкою!

Бурмоче під носом привіт і зашивається зразу в найдавший кут землянки. Щастя, що в командира на столику книжки. Грицько хапає Мосендза і занурюється в нього аж по вуха. Чує тільки, як цокає машинка... Так нездарно!

Якби його допустили до машинки, з першого разу краще писав би!

І на лихо не прийде хоч командир, щоб післати його куди-небудь!

— Грицьку!

З привички підривається та вдаряє головою в стелю землянки.

— Ходіть, до мене...

Струнчиться і, випалює із здавленого горла:

— В якій справі?

Ластівка усміхається сама до себе.

— В ніякій... Хотіла розпитати вас, як живете, що нового навчилися, поки мене не було, чи не треба вам чого? ...

Грицько остаточно розгублюється: — Ні... дякую... Мені від вас нічого не треба! — і блискавкою вибігає із землянки. Із свого посту не зійде, звичайно, буде сидіти біля входу.

Тільки, тільки змилюйтеся, з Ластівкою сидіти не буде!

Серце все ще б'ється, а перед очима — червоні плями... Грицько прикладає голову до холодної стіни кімнати. Поволі привикає до темряви, а до того у вікна щораз ясніше б'є заграва

— Коли наш командир запалить, то вже буде горіти! Ціла тюрма згорить і завтра на постю буде так багато нових облич; всі щойно визволені — схвильовані, розрадувані!

Тільки тепер там мусітимуть обійтися без Грицька, бо ж Грицько обіцяв дядькові ..

Бо недаром мишкував вже кілька разів по місті. Звичайно передягнений за волоцюгу, а не в однострою, що в ньому він не звичайний хлопчина, а правдивий повстанець! Ластівка казала, що однострій лежить на ньому, як на ляльці! На ляльці... Фе! І навіть тих жінок в УПА?

У Грицька здавна готовий плян. Командир: казав раз, що добре підготований плян — найважливіша річ. Дорога крізь городи та через плоти вдалася, увійти задніми дверима теж пощастило.

Перед ним на стояку на-пів розмальований "лозунг": Хай живе Жовтнева Ре... і ще половина "в", а далі білий папір. І в чергову хвилину — із стояка вже лиш звисають недоладні клапті паперу, а груди в Грицька наповнює нестримана радість: от-так би їх усіх подерти! І кажуть, що той мистець — українець; на службу до них пішов!

Грицькові перекиваються із стін портрети вождів пролетаріату: той ще безухий, у того сама голова без решти ...

Але Грицько вже нишпорить, вже розшукує... Є! Дошка одна, друга, молотки, касета... До вогню за вікнами блиснули долота! Хай дядько не каже, що Грицько "розумний найшовся"! Ось у кутку те найменше! Чого ж у Грицька тремтять руки? Хапає долото і... враз ціла касета паде з брязкотом на долівку. У бічних дверях хтось перекручує ключ! Раз тільки дзенькає шибка, і Грицько вже на дворі. В міцно затисненому кулаці — долото!

Закрути: один... другий... третій... І нараз трохи не впадає на них з розгону. Брудної барви шинеля борикається з кимось... Грицько добре не бачить лиць, бо пожежа їм з-за плечей... Він викручує і її руку з пістолю. А вона вільною рукою дряпає бездушне лице з п'ятикутною зіркою над чолом... Тільки лице, здається, не чує нічого ...

Грицька прошиває свідомість: це ж хтось свій! Неважно, що Грицька не помітили: це ж так, якби він сам... І Грицько не може інакше! Сягає рукою до пояса і... в нього нема пістолі! Нема! Мусіла десь випасти...

Шинеля вже вибила пістоллю з її руки. Але та покотилася кудись і не видно, де вона ... Кам'яне лице нахилиється...

Джмелем дзижчить у повітрі долото ... Просто в око! Большевик відсахнувся на хвилинку, і Грицько вже майже тягне за собою — Ластівку...

Вівкають кулі... Закрут ... Другий ... Третій. Втихло ... Сліпкуваті вікна підміських дімків ... Вже починаються городи ... Ніхто вже не гониться!

Ліс! Справді, вже ліс! Ліс виріс на те, щоб можна в ньому ховатися! Добрий, рідний...

Ідуть поволіше. Ластівка закладає розвіяне волосся.

— Ви не ранені, Грицьку?

Грицько може якось, зовсім не загикуючись, сказати:

— Ні, а ви?

І враз сам завважує, що Ластівка кульгає ...

— Мені теж нічого ...

йдуть мовчки. Мабуть вже добре над ранком, бо навіть у лісі стає видніше. Грицько

помічає, що в Ластівки немає одного черевика і цю ногу вона ставить з трудом.

— Певно загубила, коли ми тікали, а потім станула на щось гостре, — думає, але не каже нічого; соромно говорити...

Ластівка кульгає щораз гірше. Грицько бачить навіть, як за кожним кроком затискає зуби.

Грицькові вдаряє кров до голови, але він не може інакше:

— Дайте... прошу дати мені руку. Я проведу!

Ластівка дозволяє взяти себе під руку, і Грицько майже підносить її ігри кожному кроці. Тепер кожний її крок болить і його. Не те, щоб йому було важко! Він же сильний, а Ластівка така легенька... — Така вимарніла, винужденіла! — прошиває нараз його гадку. Дивно, що він цього ніколи не завважив!

Ластівка вже ледве торкається болючою ногою землі, а лице в неї таке викривлене, що Грицько не може інакше:

— Може... може пристанете? Тут вже безпечно...

І з жахом думає, яка ще далека дорога і хто знає, чи повстанці вже не змінили тимчасом постою.

— Нічого, сину, якось я вже зайду! — і старається йти так, ніби нічого ...

Хто ж їй дозволив казати "сину"? Грицька ніби громом прибило: то ж сам Байрак розказував, що чоловіка Ластівки крокнули німці в Лисиницькому лісі, а синок-немовля помер із голоду, коли її арештували ... Сам Байрак! Отже, правда!...

Ластівка вже аж постогнує стиха, а він майже несе її, бо його руки дужі...

І з якоїсь речі згадуються яблука, горіхи, черстві медяники... Находив їх у головах на своїй лежанці... Ділився ними чесно з дядьком Семеном... Але ж... Ні, не так! Ні, так!

Грицько напружено шукає у спогадах... Ні, таки так! Це було завжди тоді, коли Ластівка була на постою в них!

Ластівка дихає важко, вже майже квилить.

А в Грицька думки гонять нестримано: чув же не раз, як вона хлипала через сон, коли вночі повертався із стійки. Думав: от, жінка!...

І завважує, що нога Ластівки залишає криваві сліди на піску... Господи, де ж це Грицькова бистрота? Та ж треба ногу перев'язати, а то командир вилає, скаже, що Грицькові не місце між повстанцями!

Ластівка майже падає на найближчий пеньок. Грицько клякає перед нею, дре завзято свою сорочку і перев'язує ... Така глибока рана, береги пошарпані... І знов стає зрозуміло: так часто снилося, що хтось обкриває, хрестить його ... Здавалося, навіть бачив когось над собою через півзакриті вії. Не думав про це, бо воякові і снити так не годиться!

Аж тепер знає і хочеться йому припасти до стіп Ластівки і розхлипатися: "Мамо"!

Ой, уже навіть сльози в очах, а воякові цього ж не вільно! Вже й не питає, тільки підносить Ластівку, несе далі на руках, хоч і погинається під тягарем. І воркоче найгрубшим голосом, що його може видобути із горла:

— Бо таке з вами ... з жінками! І знов дядько Семен не матиме долота!